

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE İKTİDAR - İTAAT İLİŞKİSİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA: AMASYA ÖRNEĞİ

Emine ERDOĞAN

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara.

Özet

Devlet ve toplum ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda iktidar ve itaat kavramları ile bu kavramların uygulanış safhasının bir devletin nizamı ve mevcudiyetini koruması açısından oldukça dikkate değer olduğu görülür. Bu çalışma, söz konusu kavramlar göz önünde bulundurularak Amasya örneğinde iktidara karşı gelme durumunda devlet-toplum ilişkilerinin ne şekilde tezahür ettiğini belgelerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

A SEARCH ABOUT RELATION OF GOVERNMENT AND OBEDIENCE IN OTTOMAN EMPIRE IN XVI. CENTURY: AMASYA EXEMPLARY

Abstract

Putting forward the relationship between state and society, government and obedience concepts and these concepts' application phase's is seen as a very important thing in terms of safety and existence of the state. This study, in view of the fact these concepts above aims to document how the relationship between state and society appeared in situation of contravention in Amasya exemplary.

Giriş

Osmanlı devletinde devlet-toplum ilişkileri¹ incelendiğinde iktidarı temsil eden devletin varlığını idame ettirmek, halkın refah ve huzurunu temin etmek için bir takım düzenlemelere gittiği ve bunu gerçekleştirmek için de bir takım kurallar belirlediği bilinen bir gerçektir. Bu nizama uymakla yükümlü olan halk ise konulan kurallara uymak bir başka deyişle iktidara itaat etmekle hem kendi varlığını hem de devletin bekasını teminat altına almaktaydı. Bu kurallara riayet edilmemesi durumunda ise devlet, iktidar yetkisini kullanabilme yetisine sahip olan adlî ve idarî görevlilerini devreye sokmak suretiyle duruma müdahale ederdi.

İktidar ve İtaat İlişkisine Genel Bir Bakış

Yukarıda anlatmış olduğumuz her iki grup arasındaki bu ilişkinin kökenleri çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Bu ilişkide iktidarı temsil eden kralın/hükümdârın şahsına muhtelif anlamlar da yüklenmiştir. İlkçağ kaynaklarına göre, iktidarın sahibi olan kral ya da lider, peşinden koyun sürüsünün geldiği çoban ile özdeşleştirilmiştir. Özellikle

¹ *Osmanlı devletinde devlet-toplum ilişkilerini ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Dina Rizk Khoury, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1999.*

Antik Doğu toplumlarında (Mısır, Asur¹, Filistin) rastlanan bu fikre göre Tanrı, insanları otlayacakları çayıra götürme ve onlara yiyecek sağlama bakımından bir çobandı ve bu özelliğinden dolayı da Tanrı ile Kral arasında bir çağrışım yapabilmek mümkündür. Her ikisinin görevi de aynıdır. Yani, gözettikleri sürü aynıdır; çoban-krala ilahi çobanın yarattıkları emanet edilmiştir². Bu temayı İbraniler daha da genişletmişlerdir. Buna göre çoban, bir toprak parçası üzerinde değil, daha ziyade bir sürü üzerinde iktidar kullanır. Çoban, sürüsünü bir araya toplar, onlara yol gösterir ve önderlik eder. Çobanın rolü kendi sürüsünün selâmetini sağlamaktır³.

Yukarıda anlattığımız hükümdâr-halk bir başka deyişle devlet-toplum ilişkisi, Osmanlı düşünce yapısında da görülmektedir. Devlet ve toplum ilişkileri incelendiğinde; Osmanlı devlet idaresinin temel felsefesinin çeşitli siyasetnâme ve nasihatnâmelerde vurgulanan, kaynağı Sasaniler'e kadar uzanan ve sonraları "adalet dairesi"⁴ denilen temel nazariye çerçevesinde şekillenmiş ve gelişmiş olduğu görülür. Bu sebeple bu tür eserlerde hükümdarların "adalet" dağıtmaları hususu sık sık zikredilir⁵. Söz konusu bu temel felsefeye göre; yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi⁶ olarak tanımlanan padişah için halk "vedâyi-i halik-i kibriyâ"dir. Yani reaya/halk, hükümdara Allah'ın bir emanetidir. Hükümdâr bu emaneti canı pahasına koruyup gözetecektir. Türk devlet anlayışına göre hükümdarın halka karşı vazifeleri vardır. Yusuf Has Hacıb'e göre hükümdarın görevleri dört ana başlık altında toplanmaktadır: 1.Halkı refah içinde yaşatmak. 2. Töre'yi kanunları düzenleyip tatbik ederek dirlik ve düzeni sağlamak, adaleti temin etmek. 3.Savaş gücü ile devleti düzen içinde

¹ "Asur kanunlarında Halk sürüdür, Kral ise çoban. Halkın idaresini Kral Tanrı buyruğu ile eline alır. Sürünün sahibi Tanrı'dır: Kral bu idareyi yürütebilmek için Tanrı'dan hakikatleri =kinâtim'i alır. Kral memleketin kanunlarını vazeder. Bu kanunlar yoluyla hakimlerin belli belirsiz örf ve adete göre hareket etmesini Kral temin eder". Bkz. Mebrure Tosun, "Sumer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler", *Bulleten*, XXXVII/145-148 (193), s.561.; "Mezopotamya hukuk kurallarına göre, kral, baş tanrısının sadık bir çobanı. Krallık ona halkı, yani kara-baş sürüyü idare etmek için gökten tanrısı tarafından verilir". Bkz. M. Tosun, a.g.m., s.578.

² Bir Mısır ilahisinde Tanrı Ra'ya şöyle demektedir: "Herkes uyuduğu zaman gözünü onların üzerinden ayırmayan, sürün için iyi olanı isteyen Ulu Ra." Asurluların krala hitaben söyledikleri bir dua da şöyleydi: "Çayırların çalışkan yoldaşı, topraklarına bakan ve onu besleyen sen, bolluğun çobanı". Bu hususta detaylı bilgi için bkz.Michel Foucault, "Omnes et Singulatim", *Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru*, *Özne ve İktidar*, (Yay.Haz.Ferda Keskin), İstanbul 2000, s.28-29.

³ Benzer fikirler Yunanlılarda da bulunmaktaydı. Bkz. M.Foucault, a.g.e., s.29-30.

⁴ Adâlet dairesi, *Kutadgu Bilig*'de şu şekilde ifade edilmektedir: "Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır, bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse beylik çözümeğe yüz tutar". Bkz.Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (Çev.Reşid Rahmeti Arat), Cilt II, 5. Baskı, TTK yay., Ankara 1991, s.155 (bend:2057-2059).; Bu hususta ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren yay., İstanbul 2000, s.15.

⁵ *Nizâmü'l-mülk*, *Siyâset-nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1982, s.18.

⁶ *Deftardar Sarı Mehmet Paşa*, *Devlet Adamlarına Öğütler*, (Sad.Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000, s.14-15.; J.H.Kramers, "Sultan" mad., *İA*, Cilt XI, s.25.

bulundurmak. 4.Paranın ayarını korumak. Hükümdarın bu vazifeleri yanında halk yani reaya da hükümdara karşı sorumlu idi. Öncelikle reaya, hükümdarın emirlerine itaatla, hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun onu derhal yerine getirmelidir. Hükümdar kölelikten yetişme biri dahi olsa onun emir ve fermanlarına uyulacaktır. İkinci olarak devlet hazinesinin hakkı olan vergiyi ve diğer devlet alacaklarını zamanında ve kâmilen ödemektir. Vergiler zamanında ödenirse devlet hazinesi dolar ve devlette güçlü olur. Halkın vazifelerinden üçüncüsü de hükümdarın dostuna dost, düşmanına düşman olmaştır. Yani devletini, milletini ve vatanını sevmektir¹. Hülâsa, hükümdarın mutlak otoritesi, toplumun refah ve huzuru yukarıda ifade ettiğimiz devlet anlayışı tatbik edildiği müddetçe gerçekleşebilirdi.

Yine bu tür eserlerde padişah ve halk bir takım benzetmelerle tarif edilir. Bazılarında padişah daha önce ilkçağ “hükümdar” tipini izah ederken vurguladığımız gibi çobana benzetilirken bazen de terazi tutan kimseye², bahçivana, gemi reisine veya bekçiye benzetilmektedir. Buna mukabil halk, meyve veren ağaca, nebata, bahçeye, sonsuz bir hazineye, sürüye benzetilir ve bütün bunlar padişah-halk/iktidar-itaat ilişkisini basite indirgeyen misâllerdendir³.

Yukarıda bahsettiğimiz devlet ve toplum ilişkisi, Osmanlı toplum hayatını doğrudan etkilemiş ve bu durum muhtelif Osmanlı tarihçileri tarafından da vurgulanmıştır⁴. Söz konusu bu anlayışa göre; toplum düzenini ve disiplinini sağlayan devlet idaresidir. Bu idare, gücünü hükümdar otoritesi ve hakimiyeti yanında şer’î hükümlerden temin eder. Toplum hayatında uyum önemlidir ve her fert kabiliyetine göre belirlenmiş olan konumunu muhafaza etmelidir; devlet de bunu sağlamalıdır. Bu bağlamda aynı zamanda İslâmî temel anlayışın ötesinde mutlak bir hükümdar tipi de tezahür etmiştir. Buna göre; padişah, toplumun düzeni için gereklidir⁵. Zira, toplum düzeni, padişahın koyduğu kanun ve nizamlar sayesinde temin edilmekte ve bu şekilde devletin sağlıklı bir şekilde idare edilmesi de sağlanmaktadır⁶. Devletin varlığı ise, ancak adaletin tevzii

¹ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara 1975, s. 19-20.

² Sultan Murat Han, *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*, (Baskıya Haz. Abdullah Uçman), Tercüman 1001 Temel eserler dizisi, (Basım yeri ve yılı yok), s.132.

³ Feridun M. Emecen, “Osmanlılar’da Devlet, Toplum ve Mahkeme”, *18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, (Ed. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1998, s. 74.

⁴ Bunlardan biri Tursun Bey’dir. Bkz. *Tursun Bey’in Kaleminden Cihan Fatih’i*, Güncel yay., İstanbul 2003, s. 17.

⁵ Bu hususta detaylı bilgi için ayrıca bkz. Halil İncelik, “Pâdişâh”, *İA*, Cilt IX, s.494.

⁶ “Kral ya da liderlerin bu görev ve sorumlulukları bu dönem Avrupa düşünce yapısında da gözlenmektedir. Meselâ, XVI. yüzyıl Fransız düşünürlerinden Jean Calvin’e göre; yöneticilerin otoritelerinin kaynağı Tanrı’dır. Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri olan yöneticilerin görevleri kutsaldır; kamusal dinginliği ve ahlâkı korumak, güçsüzleri kollamak, zalimleri ise cezalandırmak. Yöneticiler bu kutsal görevleri yerine getirirken zora başvurmak durumundadırlar ve bu da meşrudur. “Doğru adalet, kötülerini kınından çıkartılmış kılıç ile cezalandırmaktır; eğer yöneticiler her türlü sertlikten kaçınmak ve ellerini kanla kirletmemek isterlerse, buna karşılık kötülerin kılıçları şiddet uygulamak ve cinayet işlemek için kınından çıkarılmışsa, bu yöneticiler kendilerini çok büyük adaletsizlikle suçlu durumuna sokmuş olurlar”. Yine J.Calvin’e göre, kendilerini yönetenler kim olursa olsun, yönetim hangi türe girse girsin, yönetilenlere düşen görev itaat etmektir. Yasalar ise, Tanrı’nın yaratmış olduğu doğa tarafından herkesin zihnine yerleştirilmiş bulunan adalet duygusunun

ve refahın temini sayesinde ebediliğini korur. İşte bu noktada, padişah ve onun adına örfî ve şer'î uygulamaları yürüten idareci zümre ile idare edilenlerin görev ve mesuliyetleri önem kazanmaktadır. Halkın korunması ise adaletle sağlanırdı. Bu çerçevede “adalet” fikri, toplumun düzeni için gerekli olup halkın idareci zümre tarafından mağdur edilmemesi için de bir teminat idi. Devletin geleceği de bu sayede sağlanabilirdi. Dinî kurallar ve hükümler yanında padişahın bu yolda çıkardığı emir ve fermanlarda temel prensibin hep tebaanın sıyaneti ve düzenin muhafazası olarak duyurulması bu anlamda dikkat çekicidir¹.

Yukarıda da açıkladığımız üzere iktidar ile itaat bağlamında devlet (veya kral) ile toplum arasında her iki taraf arasında kabul edilmiş bir sözleşmenin olduğu apaçıktır. Buna göre, lider ya da kral halkını gözeterek koruyacaktır. Bunu yaparken toplumun düzen ve disiplinin bir teminatı olan yasalardan istifade edecektir. Tüm bu himayeye karşı halk da iktidara kayıtsız şartsız boyun eğecek, otoriteye itaat edecektir.

İktidar-İtaat İlişkisinin Temininde Adli Sistemin Rolü

Kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hukuk esas itibariyle İslâm hukukundan oluşmaktaydı. Ancak Osmanlılar, İslâm hukukunu tatbik ederken zamanın gerektirdiği düzenlemeleri ve ilaveleri de uygulamışlar, İslâm hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisinden yararlanmışlardır. Öyle ki düzenlenen kanunnamelerde İslâm ceza hukukuna aykırı hükümler dahi bulunmakta idi². Velhasıl klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukuka şer'î hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da örfî hukuk adı verilmiştir. İşte Osmanlı hukuku esas itibariyle şer'î hukuk ile bunun yanında zaman içerisinde oluşan örfî hukuktan ibaretti³.

Bu durumu şu şekilde de izah etmek mümkündür: Şöyle ki, Osmanlı devleti şer'î hükümlere ilaveten eski Türk-İslâm hukukundan aldığı ananevi bir geleneğin de sonucu olarak örf, yani hususî mânâsında hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın sahasına girmeyen durumlarda kanun koyma yetkisini kullanmıştır. Devlet menfaatlerinin her şeyin üstünde sayılması sureti ile uygulanan örf tabiri, hükümdarın, toplumun hayrı için şeriatın dışında sadece kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları göstermekte idi⁴.

*tezahürüdür. Yasalar, biçim bakımından farklı olsalar bile, özde aynıdırlar. Bu nedenle yasalara da, yöneticilere olduğu gibi, farklılıkları göz önüne almaksızın itaat emek gerekir". Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.140-141.*

¹ F.Emecen, "Osmanlılar'da Devlet, Toplum...", s. 74-75.

² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", **AÜHFDM**, Cilt III, Sayı 1(1946), s.125-146.; **AÜHFDM**, Cilt IV, Sayı 1-4 (1947), s.48-73.

³ M.Âkif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s. 375-376.

⁴ Halil inalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Sbfd**, Haziran 1958, s.102-103.

Osman Gazi, eski Türk geleneklerini kuvvetle yansıtan eski Osmanlı rivayetlerine göre, bağımsızlığını ilan ettikten sonra kanunlar koymuştur¹. Ancak Osmanlı hukukunun önemli yürürlük ve bilgi kaynaklarından olan kanunnamelerin düzenlenmesi ilk defa gerçek anlamda Fatih döneminde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun gerçek kurucusu Fatih Sultan Mehmet biri reaya için, diğeri devlet teşkilatı için iki kanunname çıkartmıştır². Fatih'ten sonra II.Bayezid, Yavuz³, Kanuni ve diğeri hükümdarlar devrinde de hazırlanan bu kanunnameler bütün imparatorluk dahilinde yürürlükte olan ve daha ziyade ceza, arazi ve vergi hukuku sahalarındaki hükümleri toplayan kanunnamelerdi⁴.

Osmanlı hukukunda adaletin uygulanması safhasına gelince; bu hususun yerine getirilmesinde halkla doğrudan muhatap olan kesim, bir bakıma padişahın şer'î vekili olan kadı idi. Kadı, devlet ve halk arasındaki ilişkileri sağlayan en önemli devlet görevlilerinden biriydi ve mutlak hükümdarın yetkilerini sınırlayan Kur'an'ın hükümleri, toplumun selameti için onun tarafından yerine getirilmekte idi⁵.

Toplum nizamı için geliştirilen organlardan olan mahkeme ise, kadının yönetiminde olup, halk için adaletin temini ve dolayısıyla da huzur ve asayışı için çok önemli idi⁶. Buralarda halkın kendi aralarındaki davalarına bakılmakla birlikte halkın idarecilerle olan her türlü meselelerine de çözüm bulunmaktaydı. Kadı ve mahkeme, şekli açıdan bağımsız çalışan bir kurum niteliğindeydi. Kadının mahkemelerde gördüğü davalar, burada tutulan sicil defterlerine işlenmekte idi⁷.

İktidar ve İtaat İlişkinin Amasya Örneğinde Tezahürü

Çalışmamızın bu bölümüne kadar iktidar ve itaat kavramları ile bu olguların sağlıklı bir şekilde temininde adalet faktörünün gerekliliğine değindik. Bundan sonraki bölümde ise devlet ve toplum arasındaki bu ilişkinin Amasya'da tezahür ediş biçimini mühimme defterlerindeki kayıtlardan edindiğimiz verilerden hareketle ortaya koymaya çalışacağız.

Burada dikkati çeken en önemli husus; incelediğimiz belgelerde genellikle toplumun refah ve huzurunu temin etmek için konulan kurallara uymayanlara iktidar tarafından uygulanan yaptırım gücü bir başka deyişle cezaların vurgulanmasıdır. Yani itaat etmeyenler cezalandırılmak suretiyle iktidar nazarında etkisiz hale getirilmekteydiler.

Amasya, Osmanlı Hanedanına mensup şehzadelerin idarî tecrübe kazanmak için gönderildikleri önemli merkezlerin başında gelen⁸ ve burada sancak beyi olarak bulunan

¹ Bu hususta en meşhur rivâyet "bazar bâcı" meselesidir. Bu hususta bkz. Âşık Paşazâde, **Osmanoğullarının Tarihi**, (Haz.Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç), İstanbul 2003, s.73.

² Fatih Sultan Mehmed, **Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, (Haz.Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s.19.

³ Yavuz Sultan Selim dönemi ve XVI. yüzyıla ait bazı kanunlar için ayrıca bkz. Selami Pulaha-Yaşar Yücel, "I.Selim Kânunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları", **Bellekten**, XII/16 (1987), s.9-99.

⁴ M.Âkif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", s. 416-417.

⁵ F.Emecen, "Osmanlılar'da Devlet, Toplum...", s. 75.

⁶ Osmanlı'da mahkeme için bkz. Halil İnalçık, "Mahkeme", **İA**, Cilt VII, s.149-151.

⁷ F.Emecen, "Osmanlılar'da Devlet, Toplum...", s. 76.

⁸ Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XI (1996), s. 79.

bir çok şehzadenin kendini tahta en yakın aday olarak gördükleri bir şehirdi¹. Araştırmamızın Amasya şehri ekseninde ele alınmasının başlıca sebebi de bu şehrin merkez/devlet tarafından bu kadar önemsenmesi dolayısıyla da iktidar-itaat bağlamını açıklayacak önemli verileri bünyesinde barındırması idi. Mühimme kayıtları yukarıda ileri sürmüş olduğumuz tespitleri açıklamamızı sağlayan verileri bize vermektedir. Nitekim aşağıda sunacağımız belge kayıtlarından da görüleceği üzere şehir, özellikle XVI. yüzyıl sonlarında Celali eşkiyasının hâkim olduğu bir yer² konumuna gelmiştir. Neticede devlet, askerî gücünü kullanarak bu eşkiyayı tasfiye ederek iktidarını muhafaza etmeyi amaçlamıştır.

Osmanlı devleti/iktidarı açısından en önemli hususlardan biri, devletin bekaasına yönelik olarak gerçekleştirilen bir takım faaliyetlerin önüne geçilmesi idi. Bu faaliyetlerden biri merkezî idareye (devlete) karşı gelmek, ihanet etmektir. 1560 tarihli bir mühimme bir kaydına göre; Amasya, Tokat ve Çorum leventlerinden olup, düşman ülkesine kaçarlarken hudutta tutulup Erzurum'da hapsedilen 20 neferin idamları³ bu duruma misâl olarak verilebilecek hadiselerdendir.

Yine, Amasya'da şer'e muhalif hareket ederek devlette egemen olan sünni anlayışa aykırı davranışlarda bulunanlar ulema mensubu olsalar da "sünni İslam düşüncesine aykırı" davranışta buldukları için iktidar tarafından şiddetle bertaraf edilmişlerdir. Nitekim bir mühimme kaydında yer alan ifadeyle "şer'e muhalif hareket eden ef'al ve evzâ irtikâb edüb Kızılbaş olduklarına hükmedilen" Merzifon'dan Vehhab Dede, Mehmed ve Veli'nin yakalanarak merkeze gönderilmesi⁴ bu hususa bir örnek teşkil etmektedir.

Bu konu ile ilgili muhtelif örneklere rastlamak mümkündür: Şöyle ki Amasya kadısına gönderilen 1568 tarihli bir hükümde, bölgedeki Rafizîlerin ele geçirilerek İran ile alâkası olanların idam edilmesi, bu gruptan şüpheli beş kişinin ise küreğe konulmak üzere merkeze gönderilmesi istenmiştir⁵. Yine bir başka kayıta; İran'ın Osmanlı devleti içindeki halifelerinden olduğu ve kendisi gibi halife olan diğer bazı müfsidlerle işbirliği yaparak halk arasında fesadlık yaptıkları bildirilen Budaközü kazasında sakin Süleyman Fakih ile kendisine tabi olanların, haklarındaki iddialar doğru ise toprak kadısı marifetiyle yakalanıp ya gizlice Kızılırmak'ta boğulmaları veya hırsızlık ve haramilikle suçlanarak haklarından gelinmesi istenmiştir⁶.

Yörede toplumun refah, asayiş ve huzurunu bozan unsurlar iktidarın temsilcileri olan askerî ve idarî yetkilileri tarafından bertaraf edilmekteydi. Toplumun nizamını

¹ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, Cilt 3, s.1.

² İ.Şahin-F.Emecen, "Amasya", s.1.

³ MD, IV, 1175/116 (20 Zilkade 967). Osmanlı hukuk sisteminde uygulanan en ağır cezalardan biri olan idam bir diğer deyişle siyaset cezası, Padişahın mutlak otoritesini sınırlamak istenmesi, padişahın tahtına karşı tehlike, padişahın hayatına kasd, padişahı tahkir, devlete karşı isyana girişilmesi, padişaha yalan söyleme, memurluk yetkisini kötüye kullanma, verilen görevde başarısızlık gibi durumlarda siyaseten katl cezası uygulanırdı ve bu cezaya "siyaseten katl" denirdi. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara 1985, s.84-97.

⁴ MD, XIII, 619/302 (17 Şevval 978). ; Benzer bir hadise için ayrıca bkz. MD, IX, 102/38 (29 Ramazan 977).

⁵ MD, XIV, 709/508 (Gurre Rebiülevvel 978).

⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt III, Hüküm no 2067, s.46, (22 Rebiülevvel 976).

bozmaya yönelik faaliyetlerin başında “eşkıyalık” gelmekteydi. Merkezden Amasya beylerine gönderilen hükümlerde sık sık yörenin “*muhafazaya ve ehl-i fesâdin mazarratını def’e*” çalışılmasının ifade edilmesi de bu durumun bir göstergesidir¹.

Malûm olduğu üzere XVI. yüzyılda bütün Anadolu’yu kasıp kavuran, iktidarı oldukça zor durumda bırakan Celalî suhteleri² Amasya’da da türemişlerdi. Nitekim Sultan Bayezıd Han’ın Amasya’daki İmaretinde bulunan aşevinde kavga edip fesad çıkartan suhtelerin bu hadiseden sonra aşevine alınmaması ve bu gibilerin küreğe konulmak üzere hapsedilmesi merkez tarafından buyrulmuştu³.

1560 tarihli olan başka bir hükümde de yörede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Kara Sinan ve birkaç suhteye ve sonradan ele geçen yoldaşlarından Çelmek’e merkezden siyaset buyrulurken⁴ başka bir hükümde Amasya’da bir sipahinin hanımını dövüp, kızını yaralayan ve Mudurnu’da da samanlık yakarak bir kişiyi vuran Haydar adlı bir suhtenin küreğe konulmak üzere südde-i saadete gönderilmesi emredilmişti⁵.

1568 tarihli bir hükümde ise Amasya Sancakbeyi İlyas Bey, kendisi sancakbeyi olan Kansu’nun âsi Arap taifesini tahrik ederek evini bastırıp, her şeyi gasbettirip, otuz adamını katlettiğini merkeze bildirmiş, bunun üzerine merkezden gelen hükümde söz konusu Kansu’nun ele geçirilip hapsedilerek İlyas Bey ve varsa diğer davacıları ile olan davalarının görülmesi ve neticesinin bildirilmesi hükmedilerek⁶ bu suretle oteritenin temini sağlanmaya çalışılmıştır.

İktidara karşı gelen eşkıyalık hareketleri ile ilgili bölgede yaşanan bir diğer hadise, bir takım eşkıyanın yöre halkını dolandırarak bazı uygunsuz hareketlerde bulunmalarıdır. Bu hadiseye göre, Amasya’da türeyen bazı eşkıyanın “*Kıbrıs adasına bakire kız cem’ine memûruz*” bahanesiyle halkdan para toplayarak, reyanın kızlarını rastgele nikâhlamaya teşebbüs etmeleri ve kadıların da hüccet ve nikâh akçesi almak için bu duruma göz yummalarıdır. Merkezden Amasya beyine gönderilen bu hükümde söz konusu bu kişilerin hapsedilmesi istenilmiştir⁷. Bir başka hükümde ise, yine aynı hadise zikredilerek bu duruma göz yuman kadıların isimlerinin merkeze gönderilmesi özellikle vurgulanmıştır⁸. Nitekim bu tür hadiselere göz yuman ve özellikle de rüşvet alan ulema erbabı kimseler sürgün veya azil edilmekte ve hatta malları müsadere edilerek idam dahi edilebilmekteydiler⁹.

Osmanlı devletinde görevini kötüye kullanan ve yolsuzluk yapan kişilerin görevlerine son verilmek suretiyle iktidarın kudreti bir başka şekilde tezahür

¹ MD, XIII, 471/226 (17 Zilhicce 978).

² Celali suhteleri ve isyanları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celalî İsyânları”**, Ankara 1999.

³ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) “Özet-Transkripsiyon-İndeks”, Cilt II, Hüküm no 1657, Ankara 1999, s.233.

⁴ MD, IV, 214/23 (9 Ca 967).

⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972-/1564-1565) “Özet-Transkripsiyon-İndeks”, Cilt I, Hüküm no 1360, Ankara 1995, s.301.

⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, Cilt III, Hüküm no 2366, s.196-197, (26 Cemaziyelahir 976).

⁷ MD, XIV, 971/672 (4 Şaban 978).; Bu tür hadiselere göz yuman ulema genellikle siyaseten katil cezası ile cezalandırılmaktaydılar. Bkz. A. Mumcu, **Siyaseten Katil**, s.130.

⁸ MD, XIV, 1622/1105 (20 Muharrem 979).

⁹ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, Ankara 1969, s.226, 232.

etmekteydi. 1560 tarihli bir hükme göre, Amasya sancağının Gedegra nahiyesinden olan zaim Kemal hakkında şikayetlerin olması üzerine bu kişinin zeameti elinden alınmıştı¹.

Eşkıyalık faaliyetleri haricinde bölgenin huzurunu ve asayişini bozan ve dışarıdan bölgeye gelen muhtelif grupların derdest edilmesi, bölgenin askerî ve idarî yetkililerine merkezden bir hükümle bildirilmişti. Bu hükme göre; Niksar'da bulunan ekili arazilere konan ve zarar veren gurbet ve çingân tائفesi toprak kadısı marifetiyle teftişi ve şer'e göre de icabının icra edilmesi dönemin Canik Beyi Memiş Bey başta olmak üzere Amasya ve Çorum beylerine de bildirilmişti².

İncelediğimiz kayıtlardan anlaşıldığı üzere iktidarın taşrada temsilcileri durumunda olan idarî ve adlî görevlilere karşı gelenler de etkisiz hale getirilmekteydi. Bu hususla ilgili bir hadise Amasya sancağında bulunan Zile ve Ortabara'da vukubulmuştur. Zile ve Ortabara kadılarının merkeze gönderdikleri mektuba göre mâl-ı mîrî tahsiline memur olan Selman Çavuş'a İlbeylü tâifesinden bazı kimseler âlet-i harp ile hücum edip hakaret etmişler ve hattâ söz konusu kişiler bununla da yetinmeyerek Zile naibinin evini basmışlardır. Merkezden gönderilen emirde bu kişilerin tevkif edilerek söz konusu kazanın da teftiş ve tahkik edilmesi istenmiştir³.

Genel olarak XVI. yüzyılda bölgede görülen bu durum, XVIII. yüzyılda adaletnâmelerin yayınlanmasıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Şöyle ki padişah hükmü olarak devlet genelinde yayınlanan bu adaletnâmeler Osmanlı iktidarının ülke genelinde halkın huzur ve güvenliği konusunda daha sıkı tedbirler alma ihtiyacını hissettiğini göstermektedir. Bu fermanlar, devlet otoritesini temsil edenlerin, reaya'ya karşı bu oteriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannâme şeklindeki resmi genelgelerdir⁴. Bunlar devletin idarecileri ve memurları üzerindeki otoritesini tesis etmek, her yerde rahat ve huzuru sağlamak gayesiyle memleketin her yerine gönderilmekte, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek, adaletin yerleşmesini sağlamak amacını gütmekte idi. Adaletnâmelerde belirtildiği üzere, suistimale devam ettikleri takdirde devlet memurları ilk plânda hemen görevlerinden alınacaklardır. Devlet görevlileri bizzat yolsuzluklara teşebbüs etmeseler, buna göz yumsalar ve yapanları korusalar bile aynı cezaya çarptırılacaklardı⁵. H.972 (M.1578) tarihli olan bir adâletnâme, Karaman, Şam, Halep, Zülkadrlü (Maraş), Diyarbakır, Erzurum ve Anadolu beylerbeylerine gönderildiği gibi Rum (Sivas) beylerbeyine ve araştırma sahamız olan Amasya beyine de gönderilmişti⁶.

¹ MD, IV, 1521/150 (10/Safer /968).

² MD, XIII, 877/455 (26 Rebiülevvel 979).; Aynı hadise için ayrıca bkz. MD, XIV, 208/147 (16 Safer 979).

³ MD, XIV, 998/692 (6 Receb 978).

⁴ Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren yay., İstanbul 2000, s.75.

⁵ Yücel Özkaya, "XVIII inci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, XXXVIII/49-152 (1974), s.448-450.

⁶ H. İnalçık, "Adâletnâmeler", s.126.

Sonuç

XVI. yüzyılda bütün müesseseleriyle birlikte oldukça güçlü bir devlet olarak temayüz eden Osmanlı devletinin bu gücü onun muktedir olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Amasya sancağı örneğinde bazı mühimme kayıtlarından edindiğimiz veriler, devletin iktidar gücünü oldukça sistemli bir şekilde işleyen ve devlet yönetimi açısından felsefi bir anlayışa dayanan “adalet sistemi”nden aldığını ortaya koymaktadır. Kezâ yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinde bir çok müessesede görülen bozulma, adalet sisteminde de görülmüş, bu durumun bir sonucu olarak da devlet, ülke genelinde yayınladığı adaletnâmelerle iktidarını hissettirmeye dolayısıyla da toplumun nizamını koruma yoluna gitmiştir.

Kaynaklar

1. Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri (Mühimme Defterleri)
2. MD, IV, 214/23 (9 Ca 967).; 1175/116 (20 Zilkade 967).; 1521/150 (10/Safer /968).
3. MD, IX, 102/38 (29 Ramazan 977).
4. MD, XIII, 471/226 (17 Zilhicce 978).; 619/302 (17 Şevval 978).; 877/455 (26 Rebiülevvel 979).
5. MD, XIV, 208/147 (16 Safer 979).;709/508 (Gurre Rebiülevvel 978).; 971/672 (4 Şaban 978).; 998/692 (6 Receb 978).; 1622/1105 (20 Muharrem 979).
6. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri
7. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972-/1564-1565),“Özet-Transkripsiyon-İndeks”, Cilt I, Ankara 1995.
8. 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), “Özet-Transkripsiyon-İndeks”, Cilt II, Ankara 1999.
9. 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), “Özet-Transkripsiyon-İndeks”,Cilt III, Ankara 1999.
10. Telif ve Tetkik Eserler
11. AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve Levent KÖKER, Tanrı Devletinden Kral-Devlete, İmge Kitabevi, Ankara 1991.
12. AKDAĞ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celalî İsyanları”, Ankara 1999.
13. ÂŞIK PAŞAZÂDE, Osmanoğullarının Tarihi, (Haz.Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç), İstanbul 2003.
14. AYDIN, M.Âkif,“Osmanlıda Hukuk”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s.375-438.
15. DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, Devlet Adamlarına Öğütler, (Sad.Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000.
16. EMECEN, Feridun M.,“Osmanlılar’da Devlet, Toplum ve Mahkeme”, 18.Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam, (Ed. Tülay Artan), İstanbul 1998, s.73-81.

17. FATİH SULTAN MEHMED, Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), (Haz.Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003.
18. FOUCAULT, Michel, “Omnes et Singulatim”, Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, Özne ve İktidar, (Yay.Haz.Ferda Keskin), İstanbul 2000.
19. İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren yay., İstanbul 2000, s.75-194.
20. İNALCIK, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren yay., İstanbul 2000, s.11-23.
21. İNALCIK, Halil, “Mahkeme”, İA, Cilt VII, s.146-151.
22. İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, SBF, Haziran 1958, s.104-126.
23. İNALCIK, Halil, “Pâdişâh”, İA, Cilt IX, s.491-495.
24. KHOURY, Dina Rizk, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1999.
25. KRAMERS, J.H., “Sultan” mad., İA, Cilt XI, s.24-28.
26. MUMCU, Ahmet, Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet), Ankara 1969.
27. MUMCU, Ahmet, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara 1985.
28. NİZÂMÜ’L-MÜLK, Siyâset-nâme, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1982.
29. ÖZKAYA, Yücel, “XVIII inci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, Belleten, XXXVIII/49-152 (1974), s.448-450.
30. PULAHA, Selami -Yaşar YÜCEL, “I.Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları”, Belleten, XII/16 (1987), s.9-99.
31. SULTAN MURAT HAN, Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler, (Baskıya Haz.Abdullah Uçman),Tercüman 1001 Temel eserler dizisi, (Basım yeri ve yılı yok).
32. ŞAHİN, İlhan -Feridun EMECEN, “Amasya” mad., DİA, Cilt 3.
33. ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XVI. Yüzyılda Amasya Şehri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XI (1996), s. 79.
34. TOSUN, Mebrure, “Sumer, Babil ve Assur’lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, Belleten, XXXVII/145-148 (1993).
35. Tursun Bey’in Kaleminden Cihan Fatih’i, Güncel yay., İstanbul 2003.
36. ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, AÜHFDM, Cilt III, Sayı 1(1946), s.125-146.; AÜHFDM, Cilt IV, Sayı 1-4 (1947), s.48-73.
37. YUSUF HAS HÂCİB, Kutadgu Bilig, (Çev.Reşid Rahmeti Arat), Cilt II, 5. Baskı, TTK yay., Ankara 1991.